

CULEMBORGSE 'VOETNOTEN'

De stadsrechten van Culemborg

1318
2018

Afbeelding omslag

De leeuw op de voorzijde van deze Voetnoot is er een van twee.

De leeuwtjes staan op het stadhuis sinds de bouw in 1534-1537.

Ze zijn een paar keer vervangen. De huidige exemplaren zijn van na de grote restauratie in de jaren 1940. De oude leeuwen zijn te vinden in de tuin van het Elisabeth Weeshuis Museum.

Verbinden van oud en nieuw

IN 2018 viert Culemborg dat onze stad 700 jaar stadsrechten heeft. Het is daarmee een bijzonder jaar. Met tal van activiteiten laten we zien wat Culemborg in huis heeft. En dat is veel, heel veel.

Het thema van het jubileumjaar is ‘verbinden’. Dat kan alleen maar met veel inwoners die iets voor de stad en voor elkaar willen doen. Door je betrokken te voelen bij je stad en je mede-inwoners. In Culemborg, en in het bijzonder tijdens het jubileumjaar, zoeken Culemborgers elkaar op, wat heeft geresulteerd in een mooi jaar.

Het Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden kan sinds 1937 rekenen op actieve leden met belangstelling voor en kennis van de historie van Culemborg. Voet koestert dit. En, minstens zo belangrijk, de leden van Voet geven hun kennis op een enthousiaste manier door. Voet van Oudheusden verbindt oud en nieuw op een manier die de geschiedenis toegankelijk en levend houdt, ook voor de jeugd. Denk maar aan het kleurboek voor de basisschoolleerlingen dat Voet ter ere van 700 jaar stadsrechten van Culemborg heeft gemaakt.

In deze *Voetnoot*, met als thema ‘700 jaar stadsrechten van Culemborg’, zijn de omstandigheden van zeven eeuwen geleden op een indrukwekkende manier bijeengebracht. Heel bijzonder om bijvoorbeeld de 38 artikelen van de stadsrechten te lezen. Die zijn heel belangrijk geweest voor onze stad. Culemborg werd een Vrijstad en dat zijn we eigenlijk tot op de dag van vandaag. Iedereen is hier welkom. Daar zijn we trots op.

Ik dank Voet van Oudheusden voor deze mooie publicatie.
En ik wens u veel leesplezier met deze *Voetnoot* 64!

GERDO VAN GROOTHEEST
Burgemeester van Culemborg

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written in a single column and appears to be a letter or a formal document. The script is dense and difficult to read due to its cursive nature. The document is held open by several metal clips at the bottom.

IN 1318 kreeg Culemborg stadsrechten van heer Johan van Beusichem. Het originele document ligt veilig in de kluis van het Regionaal Archief Rivierenland (RAR) in Tiel. In het stadhuis van Culemborg is een prachtige kopie te bewonderen. Wat behelzen die stadsrechten nu precies?

In het bijzondere jaar 2018 wilden we die stadsrechten toegankelijk maken, in hun context plaatsen en hun betekenis verduidelijken. Daarom is een werkgroep aan de slag gegaan, die bestond uit Teun Bikker, Margreet de Nie-Sarink, Omar Bugter, Hans Bosveld en Marjolijn de Winter, onder voorzitterschap van Hans Saan.

In ons werk konden we terugvallen op illustere voorgangers. A.W.K. Voet van Oudheusden (1686-1753) publiceerde in 1753 de *Historische beschryvinge van Culemborg* en is daarmee een belangrijke bron voor onze kennis van het verleden van Culemborg. Hij is de naamgever van het genootschap. In zijn boek staat de volledige tekst van de stadsrechten. Vijftig jaar geleden wijdde het tijdschrift *Spiegel der Historie* een speciaal nummer aan 650 jaar stadsrechten. En in 1994 gaf het regionaal-historisch tijdschrift *De Drie Steden* een speciaal nummer uit ter ere van de tachtigjarige mr. P.J.W. Beltjes, medeoprichter en jarenlang voorzitter van Voet. In het nummer werden de Culemborgse stadsrechten met die van Buren vergeleken.

◀ De oorkonde uit 1318 met de tekst van de stadsrechten, RAR Tiel

We hebben de verschillende versies van de tekst naast elkaar gelegd, een bruikbare transcriptie gekozen en onze eigen omzetting naar begrijpelijk, modern Nederlands gemaakt. Nu is dat niet zonder risico. In de stadsoorkonde staan begrippen en uitdrukkingen die in 1318 een andere betekenis hadden dan nu. Gelukkig zijn er de laatste jaren uitgebreide studies verschenen, met name over de stadsrechten in Holland en Zeeland, en daarmee konden we onze interpretatie vergelijken.

We beginnen met te vertellen hoe Culemborg kon ontstaan in een waterrijk, nat gebied. Vervolgens kijken we wat die stadsrechten nu eigenlijk inhielden. De omgezette tekst is goed te lezen maar om hem te begrijpen, is het belangrijk te weten hoe de samenleving in elkaar zat. Zo speelden rangen en standen in die

tijd nog een grote rol. In de Culemborgse oorkonde staan 38 artikelen, die we in de moderne tijd onder het bestuurs-, straf- en civiel recht zouden rekenen. We hebben de toelichting op de artikelen naar die drie rechtssoorten gegroepeerd.

Ten slotte proberen we antwoord te geven op een aantal vragen. Onderaan de oorkonde hangen zeven zegels. Heer Johan van Beusichem bracht namelijk zijn eigen getuigen mee naar de bevestiging van het document. Wie waren die mannen? In wat voor omstandigheden werden die stadsrechten eigenlijk gemaakt? Was het voor zijn tijd een bijzonder document?

Omdat we in de *Voetnoten* (meestal) afzien van voetnoten, geven we u op twee manieren uitgebreide achtergrondinformatie. Achterin dit nummer vindt u suggesties om verder te lezen en op onze website, www.voetvanoudheusden.nl, staat een uitgebreid 'Dossier Stadsrechten'.

De Hond. In de tweede fase werd in langwerpige percelen ontgonnen, loodrecht op de wal, langs de oever van de Lek. Dat gebeurde zowel ten oosten van de Meer, richting Redichem, als ten westen daarvan, in Goilberdingen. Het waren kleinschalige ondernemingen op initiatief van lokale heren die hun bezit aan bruikbare grond wilden uitbreiden. Pas rond de 12e eeuw is in dit gebied de eerste Lekdijk aangelegd, waarschijnlijk omdat de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede was afgedamd en de Lek daardoor meer water aanvoerde. Die eerste dijk liep vanaf van de huidige Goilberdingerdijk, door de Goilberdingerstraat, Kattenstraat en Slotstraat verder via de Achterweg, dus zuidelijker dan in 2018.

Met het toenemen van de bevolking pakte men ook de komgronden aan. De ontginningen van Parijs, Lanxmeer en Paveijen aan de westzijde en die van Voorkoop ten oosten van de Meer vonden plaats in de 11e eeuw. Voorkoop en Lanxmeer waren systematische en omvangrijke zogenoemde cope-ontginningen, in opdracht van de bisschop van Utrecht. Uit die tijd dateert ook de Bisschopsgraaf, een kanaal dat werd gegraven in het verlengde van het riviertje de Meer en dat diende om water af te voeren naar de Linge.

Toen rond 1200 ook de restgebieden waren ontgonnen, was het hele gebied in cultuur gebracht. De hoger liggende percelen werden gebruikt voor de akkerbouw (zoals graan, vlas en bonen) en voor de fruitteelt. De komgronden en de door de bedijking ontstane uiterwaarden dienden als weiland en hooiland. Vanwege hun drassige karakter werden ze ook gebruikt als grienden en voor eendenkooien. De mensen woonden op stroomruggen tussen de komgronden, in kleine nederzettingen als Redichem, Goilberdingen, Paveijen, Parijs en Lanxmeer, soms met een parochiekerk (Paveijen) of een kapel (Lanxmeer).

Al snel ondervond men in het westelijke deel afwateringsproblemen: in de komgronden trad bodemverlaging op door inklinking en oxidatie van de veenbodem. Daar kwam bij dat de Lek meer water aanvoerde, waardoor afwatering naar het noorden steeds lastiger werd. Bovendien werd de Diefweg, van oorsprong een kade, in 1284 opgehoogd tot de Diefdijk, om zo de lagergelegen gebieden in Holland te beschermen. De afwateringsproblemen aan de westelijke kant konden niet meer opgelost worden. De boeren in de polders Paveijen en Parijs weken in

de loop van de 13e eeuw uit naar Lanxmeer. Het altaar van de kerk van Paveijen namen ze mee naar de kapel van Lanxmeer.

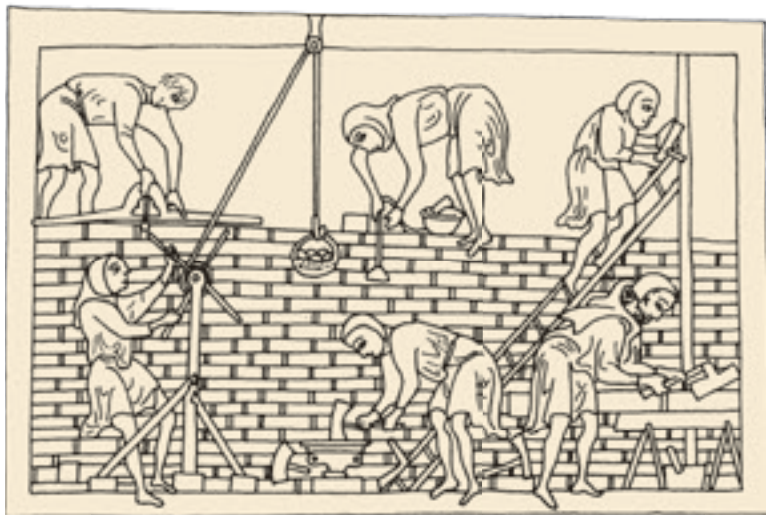
Zo hebben het landschap en de bodemgesteldheid de mogelijkheden voor het in cultuur brengen en houden van het Land van Culemborg bepaald. Er ontstond een netwerk van waterwegen, met op daartoe geschikte plaatsen kleine nederzettingen.

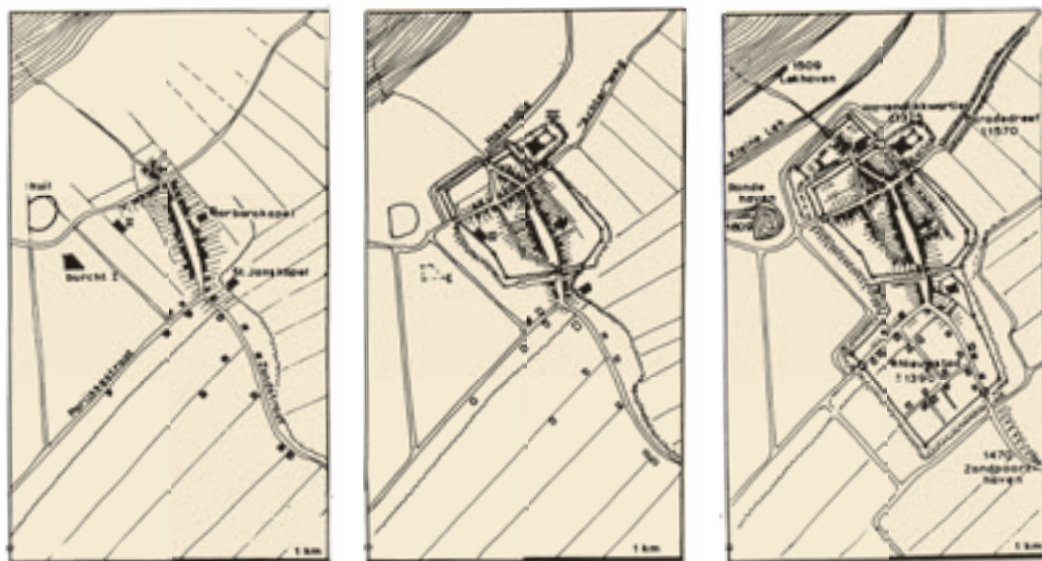
Het vervolg: de stadsontwikkeling

CULEMBORG IS organisch ontstaan op de stroomruggen van de Meer en de Lek en dat is nog steeds duidelijk te zien. Maar de stad is tegelijkertijd doelgericht gebouwd en ontwikkeld, net zoals de 14e-eeuwse steden Wijk bij Duurstede, IJsselstein, Vianen, Asperen, Leerdam en Heukelum. Al deze plaatsen kennen een vooropgezet, regelmatig stratenplan en ontwikkelden zich binnen 20 tot 30 jaar tot steden met een markt, een kerk, grachten en wallen. Vervolgens kregen ze stadsrechten. Initiatiefnemer daartoe was in alle gevallen een lokale heer. Wat lag hieraan ten grondslag?

De plaatselijke heren waren allen leenmannen van de bisschop van Utrecht of van de graaf van Gelre. Ze stelden zich steeds onafhankelijker van hun leenheren op. In de 12e en 13e eeuw verkeerden de Utrechtse bisschoppen regelmatig in conflict met de opkomende graafschappen Holland en Gelre. Ze hadden daarvoor al hun aandacht en geld nodig. De lokale heren maakten van de gelegenheid gebruik om een eigen stad te stichten in hun heerlijkheid, ter versterking van hun aanzien, inkomens- en

*Bouw van een muur,
ca. 1250, Trinity College
Dublin*

*De achtereenvolgende
stadsuitbreidingen,
Bos en Van Liere 1987*

machtspositie. Zo stichtte Hubert van Beusichem rond 1300 de stad Kulenburg, mogelijk genoemd naar de locatie van een hoeve ten westen van Beusichem waar zijn familie rond 1270 al een kasteel gebouwd had.

Hubert bouwde samen met zijn zoon Johan aan de stad. Johan verving in 1310 de bestaande kapel door de eerste Sint-Barbarakerk. Dat werd een zelfstandige parochiekerk en grafkerk voor de heren van Culemborg. De stad met zijn ruime marktplein werd ommuurd met palissades en wallen en omgeven door grachten. Pas later kwam er een stenen muur.

Een volgende stap was, in 1318, de verlening van stadsrechten. Aantrekkelijke privileges moesten nieuwe bewoners binnenhalen die bij konden dragen aan de lokale economie. Vervolgens werden er stenen stadsmuren met muurtorens en stadspoorten gebouwd. Daarna werd de stad nog driemaal uitgebreid.

In 1370 werd de Lekdijk naar het noorden verlegd, zodat een ambachtsbuurt bij de stad kon worden getrokken. In 1375 gebeurde dat nog eens, om het havenkwartier in de stad op te nemen. Rond 1390 ten slotte werd Culemborg uitgebreid met de Nieuwstad, waarbij Lanxmeer, het dorpje langs de Zandstraat, deel ging uitmaken van de stad. De Nieuwstad werd ingericht voor agrarisch gebruik door de boeren die er hun toevlucht had-

den genomen vanwege de stijgende waterstanden in het veld ten westen van de stad.

Deze stadsuitbreidingen laten zien dat de heren van Culemborg scherp letten op ontwikkelingen waar de stad van kon profiteren. Dat vergrootte niet alleen hun macht en aanzien, maar ook hun rechtsgebied en hun inkomsten in de vorm van tol en belastingen. Zo konden ze een nieuw stadskasteel bouwen in de stad en een prominent kasteel ten oosten ervan. De stichting en eerste ontwikkeling van Culemborg waren het resultaat van een doelbewust, gestuurd en succesvol proces. Hierin was de verlening van stadsrechten een essentiële stap.

De betekenis van stadsrechten

DE PERIODE van 1100 tot 1300 geldt als een bloeiperiode in Europa. Nieuwe grond werd ontgonnen, de opbrengst van de landbouw nam toe, havens werden aangelegd, de handel groeide, de bevolking nam toe en er ontstond geleidelijk een geldeconomie. Daarbij ontstonden ook veel steden. Vorsten en heren besloten vervolgens zelf aan welke stad ze stadsrechten gaven. Van alle nieuwe steden in de Lage Landen kregen er ruim 190 uiteindelijk stadsrechten: Wijk bij Duurstede (1300), Vianen (1336), Leerdam (1382) Buren (1395) en Rhenen (1403) zijn voorbeelden in het Rivierengebied. Culemborg bevond zich dus in de kopgroep.

Stadsrechtsverleningen in Culemborg en omstreken, kaart door K. Molders

Is Culemborg een echte stad?

Wanneer kan men van een stad spreken? Vaak genoemde kenmerken zijn: een afgebakend gebied, een compacte bebouwing, een markt en/of een haven, een bevolking met ambachtslieden

en neringdoenden. Het gebied eromheen is leverancier en afzetgebied tegelijk. Ook is een stad een juridische eenheid met een eigen rechtspraak en een bijzondere economische en sociale structuur, ja zelfs met een eigen mentaliteit en eigen bijnamen!

Je kunt niet zeggen dat stadsrechten een diploma zijn om je ‘stad’ te mogen noemen. Ze markeren wel een belangrijk punt: de heer erkent dat de stad een eigen stem in het bestuur heeft en dat er spelregels zijn waar beide partijen aan gebonden zijn, voor nu en altijd. Ze symboliseren de steeds sterkere positie van de stad. Voor zowel de heer als de stad waren er aanzien, status en inkomsten aan verbonden, maar de machtsbalans was definitief aan het verschuiven naar de burgers in de stad.

Het opstellen van de stadsrechten

Wie het initiatief tot de Culemborgse stadsrechten heeft genomen weten we niet. Wel lezen we bij Voet (p. 19), dat Hubrecht in 1281 zijn kasteel aan de graaf van Gelre verkocht mede op advies van ‘de raed zijner stad Culemborg’. Er was eind 13e eeuw dus een ‘raed’, waarschijnlijk een soort adviescollege.

Hoe kwamen de stadsrechten nu tot stand? Door reeds gemaakte afspraken vast te leggen en door met een schuin oog naar voorbeelden te kijken. Vooral landsheren die vaker met dit bijltje haken, gebruikten op den duur min of meer vaststaande teksten, waarop ze van geval tot geval voortborduurden. Zo zijn er groepen (families) van ongeveer gelijklopende teksten ontstaan. De Culemborgse tekst hoort niet bij zo’n groep. Wel nam Buren Culemborg als voorbeeld. Het ligt voor de hand dat de heer en zijn gesprekspartners uit de stad weet hadden van voorbeelden van elders en/of dat de opsteller van de teksten dergelijke voorbeelden gebruikte.

De inhoud van de stadsrechten

Eigenlijk is het een bonte verzameling van rechten en plichten in een willekeurige volgorde. In deze *Voetnoot* hebben we de volgende rubricering toegepast (in hedendaagse begrippen):

- Bestuurlijke organisatie
- Rechtspraak en proces
- Strafrechtelijke artikelen
- Civielrechtelijke zaken

Een belangrijk voorrecht dat in de meeste stadsrechten voorkomt, was het *keurrecht*. In het woord ‘bekeuren’, het vaststellen van een overtreding, zit dat woord ‘keur’ nog steeds. De schepenen kregen met dat keurrecht het recht om bestaande stedelijke regels te veranderen en nieuwe verordeningen vast te stellen. Eerst nog met instemming van de heer maar later, naarmate een stad meer autonomie verkreeg, ook op eigen gezag.

Dergelijke beslissingen werden vastgelegd in een *keurboek*. Als de schepenen dan een paar jaar later voor een soortgelijke beslissing kwamen te staan, konden ze op die teksten terugvallen. Er zijn steden die zo’n keurboek nog hebben. Culemborg heeft het helaas niet meer. Wel verwijzen sommige artikelen uit de stadsrechten ernaar, als het gaat om straffen ‘te coer’. Blijkbaar was het keurrecht hier al in zwang.

Hoe lang waren de stadsrechten geldig?

Vanzelfsprekend veranderen inzichten omtrent bestuur en recht. Daarom werden er voortdurend aanvullingen of nieuwe versies gemaakt. Vaak gebeurde dat als er een nieuwe heer aan de macht kwam die zijn stempel wilde drukken op *zijn* stad. Aan de Culemborgse stadsrechten uit 1318 zit bijvoorbeeld een aanvulling van Hubrecht III uit 1416 vastgemaakt. Elke nieuwe Culemborgse heer beloofde bij zijn aantreden onder ede de bestaande (stads) rechten te eerbiedigen.

Het waren ook die eigen rechten die later de positie van Culemborg als vrijstad zouden bepalen, als stad los van andere rechtssystemen. Tussen 1795 en 1814, ten tijde van de Bataafse Republiek en het Koninkrijk Holland, zou er een einde komen aan de geldigheid van de stadsrechten. Er kwam een uniforme regeling van het plaatselijk bestuur. Het onderscheid tussen stad en dorp verdween, er waren vanaf die tijd alleen nog gemeentes.

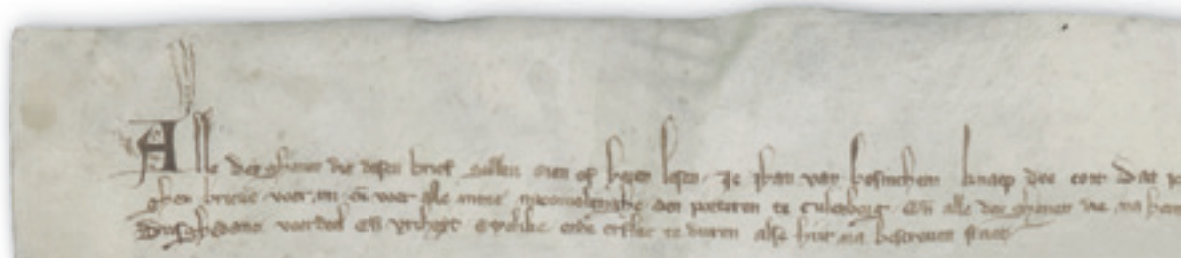
Transcriptie en hertaling van de stadsrechten van Culemborg

OM MIDDELEEUWSE handschriften toegankelijk te maken voor de hedendaagse lezer zijn twee stappen nodig: eerst een transcriptie van de oude lettervormen in modern schrift, gevolgd door een omzetting (hertaling) van de middeleeuwse tekst in begrijpelijk, modern Nederlands. Bepaalde termen zijn niet goed om te zetten omdat er geen hedendaagse equivalent voor bestaat. Zo is Johan een 'knaep', iemand die hoort tot de stand van de ridderschap maar nog niet tot ridder geslagen is.

Transcriptie van de aanhef van de stadsrechten van Culemborg

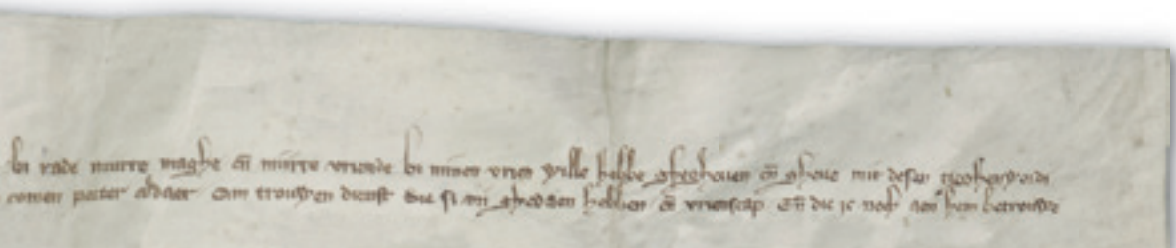
Alle den glienen die desen brief su(l)ien sien of horen lesen : Ic Jhan van Bosinchem, knaep, doe cont, dat ic, bi rade miirre maghe en de miirre vriende, bi minen vrien wille hebbe ghegheven en (de) glieve mit desen tieghenwordighen brieve voer mi en (de) voer alle mine nacomelinglie, den porteren te Culenborg, en(de) alle den ghenen die na hem comen, porter aldaer, om trouwen dienst, die si mi ghedaen hebben, en(de) vrienſcap, en(de) die ic noch aen hem betrouwe, dus- ghedane voerdeel en (de) vrihevt ewe- like ende erfliik te duren, alse hiir na bescreven staet:

De aanhef van de stadsrechten van Culemborg, RAR Tiel

Voor zover bekend zijn er vier transcripties van de Culemborgse stadsrechten gepubliceerd. In zijn *Historische beschryvinge van Culemborg* uit 1753 presenteerde Voet van Oudheusden een transcriptie in aangepaste spelling met eigen tussenkopjes. In 1888 noemde de historicus Kalkhoven Voets transcriptie ‘zeer gebrekkig’ en publiceerde in 1890 zijn eigen versie in *Geschiedenis van Culemborg*. Merkelbach maakte in 1994 een nieuwe transcriptie om de Culemborgse stadsrechten te kunnen vergelijken met die van Buren. De meest recente transcriptie werd in 2018 gemaakt door Anne-Marie Heevel ter gelegenheid van de publicatie van de originele akte op de website van het Regionaal Archief Rivierenland (RAR). De transcripties van Kalkhoven, Merkelbach en Heevel zijn vrijwel identiek. De laatste hebben we overgenomen van de website van het RAR.

Alleen Kalkhoven heeft een omzetting naar eigentijds Nederlands gepresenteerd. Deze tekst is ook gepubliceerd in het boek *Culemborg bespied* (2003) en vormt de basis voor de versie in deze *Voetnoot* en in het dossier op de website van Voet. De nummering is door de werkgroep toegevoegd.

Stadsrechten van Culemborg, 6 december 1318

Aan allen die deze oorkonde zullen zien of horen voorlezen, maak ik, Johan van Beusichem, knape, bekend dat ik deze brief uit vrije wil heb gegeven, nadat ik mijn familie en vrienden om raad heb gevraagd. Met deze brief geef ik, en dat geldt ook voor mijn nakomelingen, aan de burgers van Culemborg en hun nakomelingen in de stad, vanwege de trouwe diensten en vriendschap die zij mij bewezen hebben en die ik nog van hen verwacht, de hiernavolgende voordelen en vrijheden, die eeuwig en erfelijk zullen voortduren.

- 1 Ten eerste mag men in het gebied waar mijn recht geldt geen burger tot een handgemeen dwingen.
- 2 Verder zal ik mijn burgers geen betalingen of belastingen vragen, tenzij het kennelijk noodzakelijk is, bijvoorbeeld door oorlog, huwelijk of andere dergelijke zaken, die voor mij naar het oordeel der schepenen een financiële last zijn. Dan zal ik zoveel geld mogen vragen als de schepenen vaststellen en de burgers zullen dat betalen.
- 3 Verder mag men een burger buiten de poort niet aanklagen of arresteren of zijn goederen in beslag nemen, voor zover dit binnen het gebied waar mijn recht geldt gebeurt, tenzij het gaat om schade aangericht op iemands land. In dat geval zal de dader terecht moeten staan, waar de schade toegebracht is.
- 4 Verder zal ik geen gebruik maken van mijn recht om bij het overlijden van een burger, die binnen de poort woont, het beste stuk uit de boedel weg te nemen.
- 5 Verder hoeven mijn Culemborgse burgers op mijn jaarmarkten geen belasting te betalen op hun aan- of verkopen.
- 6 Verder geef ik mijn burgers al mijn boerderijen en de grond waarop zij staan in eeuwigdurende erfpacht. Wie de erfpacht verkoopt moet de overdracht doen via mijn schout en vier schepenen.
- 7 Verder, als een burger overlijdt en kinderen achterlaat, dan zal de oudste zoon, als er een is, of de oudste dochter, als er geen zoons zijn, de erfpacht behouden en de andere kinderen een vergoeding betalen, zoveel als de schepenen vaststellen.
- 8 Verder zal ik geen burger gevangenzetten of zijn goederen in beslag nemen, als hij, misdadiger of niet, een borg stelt die instaat voor zijn goede gedrag, zodat ik geen nadeel van hem te vrezen heb.
- 9 De bovengenoemde vrijheden heb ik aan de burgers gegeven, maar ik behoud mijn recht om in oorlogstijd, als het nodig is, de burgers op te roepen mij gewapend te volgen en in de strijd bij te staan. Wie daarin nalatig is krijgt een boete van drie pond.
- 10 Als het nodig is om dienst te doen of bij te dragen in de kosten van mijn gewapende strijd, dan zullen de burgers dat doen al naar gelang de schepenen dat vaststellen.
- 11 Verder, wie een ander doodt binnen de poort (wat God verhoede) krijgt de doodstraf en verbeurt de helft van zijn bezittingen. De heer van Culemborg heeft echter het recht genade te schenken. De schepenen zullen zoals het hoort het vonnis uitspreken en uit de boete, die mij toekomt, tien pond voor de stad vorderen.
- 12 Verder, vijf pond als boete voor het toebrennen van verwondingen en verminkingen.

- 13 Verder, wie een burger drank in zijn gezicht gooit krijgt een boete van vijf pond. Wie binnen de poort vecht en een bloedende wond toebrengt krijgt drie pond boete.
- 14 Wie met vuisten slaat krijgt één pond boete.
- 15 En men moet degenen die men heeft verwond, heeft verminkt, een bloedende wond heeft toegebracht, vuistslagen heeft gegeven of drank in zijn gezicht heeft gegooid schadeloosstellen, volgens uitspraak van mij, van mijn nakomelingen of van degene die heer van de stad zal zijn. Als ik geen schadeloosstelling voor de benadeelde zou eisen, dan zouden de schepenen daarover uitspraak moeten doen. Die uitspraak neem ik over.
- 16 Verder, wie in de stad een zwaard, een lang mes, een degen of een ander scherp wapen trekt om daarmee iemand kwaad te doen, zonder dat hij iemand kwaad doet, krijgt een boete van één pond.
- 17 Verder, als burgers onderling vechten, waar dan ook, dan zullen zij dezelfde boete krijgen als wanneer zij in de stad vechten.
- 18 Verder, wie met voorbedachten rade een huis binnendringt om kwaad te doen, volgens het recht op verklaring van één schepen of twee burgers, krijgt een boete van tien pond. Deze boete moet betaald worden door degene in wiens opdracht het huis werd binnengedrongen, als hij tenminste zoveel (tien pond) bezit. Is dat niet het geval, dan moeten de helpers betalen.
- 19 Verder, wie een ander uitscheldt voor dief, moordenaar of verrader wordt beboet met drie pond, als hij die beschuldiging niet waar kan maken als hem dat gevraagd wordt. Wie een ander moedwillig tot leugenaar maakt zal met vijf schellingen beboet worden.
- 20 Verder, als iemand in de stad aan het vechten is en de schout, een schepen of burgers eisen dat hij ermee ophoudt, dan moet hij met vechten stoppen. Wie een schepen of twee poorters hoorde vragen om te stoppen, maar weigerde, zal voor iedere weigering vijf pond boete betalen. Het verbod op vechten zal drie-maal veertien dagen gelden, mits het elke veertien dagen verlengd wordt.
- 21 Verder, voor de rechtbank zal men getuigen over schade en schuld zoals het hoort en zijn onschuld betuigen met de hand op de Bijbel. Tenzij men de schepenen kan overtuigen en de zaken duidelijk kan maken, zal de aanklager op de door de schepenen bepaalde dag bezittingen in onderpand krijgen die een derde meer waard zijn dan de hoofdsom. Worden de onderpanden niet binnen veertien dagen ingelost, dan is men ze kwijt. Ik heb dan één dag de tijd om te kiezen tussen het inlossen van de onderpanden voor de som waarvoor ze in onderpand genomen zijn en het overlaten van de onderpanden aan de aanklager. Is er geen bezit om in onderpand te geven, dan wordt de persoon zelf gegijzeld en de man of vrouw aan mijn rechtbank overgedragen, om de aanklager tevreden te stellen.
- 22 En wie beslaglegging tegenhoudt krijgt drie pond boete. De aangeklaagde mag beslaglegging drie dagen achter elkaar tegenhouden, telkens tegen een boete van drie pond. Kan hij niet binnen drie dagen aan de rechtbank aantonen dat beslaglegging niet volgens de geldende regels is, dan zal de klager binnen drie dagen de waarde van het onderpand en de boete, zo vaak als die opgelegd is, ontvangen. Wordt de aanklager in het ongelijk gesteld, dan moet hij de boeten betalen, zo vaak als hij onrechtmatig om beslaglegging gevraagd heeft.

- 23 Verder, alle belastingen op wat voor goederen en handelswaren ook die de schepenen in de stad met mijn goedkeuring vaststellen, komen de stad toe en daar heb ik geen recht op.
- 24 Verder, de schout zal de belasting innen over de goederen waarover die verschuldigd is, voor zover men aangeeft die schuldig te zijn. Als men zegt geen belasting verschuldigd te zijn, moet men dat onmiddellijk onder ede bevestigen.
- 25 Verder, niemand mag zijn bezitting aan een ander overdragen, wie dat ook moge zijn, zonder dat hij eerst voor schout en schepenen op de Bijbel in alle eerlijkheid verklaart dat hij het bedrag dat het goed waard is schuldig is of in borgtochten moet betalen.
- 26 Verder, een dagelijkse (gewone) boete bedraagt drie schellingen. Als de schout beslag legt binnen de stad waar de schuld is vastgesteld, zal hij daarvan zes penningen ontvangen. Als de schout beslag legt op een gerechtelijk vastgestelde schuld, zal hij een dagelijkse boete uitgekeerd krijgen.
- 27 Verder, wie op eigen gezag overdag of 's nachts de poort uittrekt om te gaan roven, brandstichten, stelen of een ander misdrijf te plegen, waardoor hij vrienden van Culemborg benadeelt, zal buiten de stad en buiten mijn land blijven, totdat hij daarvoor een schade-loosstelling betaald heeft volgens de uitspraak van mij en de schepenen.
- 28 Verder, als een poorter sterft en minderjarige kinderen nalaat, zal de rechtsgeldige voogd voor de schout of schepenen of beiden verklaren dat hij het roerend goed, mocht dat er zijn, geen schade zal toebrengen of zal benadelen tot de kinderen meerderjarig zijn. Wil hij dat niet doen, dan zal de op hem volgende nabestaande de kinderen in voogdijschap nemen, als deze nabestaande het hierboven beschrevene wel wil verklaren.
- 29 Verder, wanneer iemand in de stad komt te overlijden en minderjarige kinderen nalaat zonder een voogd te hebben, zal ik die kinderen in voogdijschap nemen. Sterft iemand in mijn stad zonder rechtsgeldige erfgenamen, dan zullen mijn schout en mijn schepenen de erfenis waarden en voor één jaar en één dag beheren. Komt er binnen één jaar en één dag iemand die beweert de rechtsgeldige erfgenaam te zijn en dit kan bewijzen, dan zal men de erfenis aan deze persoon overdragen. Komt er niemand binnen één jaar en één dag, dan zullen mijn schout en mijn schepenen de erfenis aan mij overdragen.
- 30 Verder, wanneer ik iemand in de stad tot schepen benoem en hij die benoeming niet aanneemt, moet hij vijf pond boete betalen.
- 31 Verder, wie een schepen tegensprekt zal elke schepen één pond geven en zoveel aan mij als aan de schepenen samen, ook al zijn zij niet allemaal aanwezig.
- 32 Verder, als de schepenen de uitspraak in een elders gevoerd proces gaan natrekken, dan krijgen ze vooraf de kosten en de boven beschreven boeten vergoed.

- 33 Verder, als iemand een ander wil aanhouden en gevangennemen, dan zal hij recht zoeken bij de schout. De schout zal zorgen dat er recht gedaan wordt voor zover hij kan en mag, in alle eerlijkheid, zonder dat de aanhouder er nadeel van ondervindt.
- 34 Verder, als de schout en de schepenen iemand aanmanen hen te helpen om de rechtbank te versterken en de persoon dit weigert, dan krijgt hij een boete van drie pond.
- 35 Verder, als in een rechtszaak het geval zich voordoet dat de schepenen zonder opzet niet wijs genoeg zijn, noch zullen worden om een vonnis te vellen, dan zal de rechtbank in Arnhem dat gaan onderzoeken en uitspraak doen volgens het recht en de gewoonte van daar.
- 36 Indien de schepenen door overlijden of aftreden der leden geen recht willen spreken omdat zij geen volle schepenbank vormen en ik afwezig ben, dan zal de schout op basis van mijn open brief de ontbrekende schepenen benoemen als zij naar zijn oordeel dienstbaar zullen kunnen zijn voor de stad, net alsof ik de benoeming doe.
- 37 Verder, van alle opgenoemde boetes zal ik twee derde ontvangen en de stad een derde. Boetes kunnen alleen gevorderd worden wanneer schepenen of twee burgers bevestigen dat ze terecht zijn toegekend.
- 38 Verder heb ik verordend dat men niemand binnen de vrijheid van de stad Culemborg dwingen mag tot een handgemeen, wie hij ook mag zijn, van waar hij ook mag komen en welke misdaden hij ook gepleegd heeft, zolang hij zich in het Culemborgse rechtsgebied bevindt.

En, opdat alle opgenoemde vrijheden, voorrechten en rechten, en alles wat hierboven beschreven staat voor de burgers en hun nakomelingen, die hier ook burgers zijn, onwrikbaar, eeuwig en erfelijk stand zullen houden, onaantastbaar voor mij en mijn nakomelingen, alles zonder kwade bedoelingen, heb ik voor de burgers van Culemborg deze brief met mijn zegel bekrachtigd als erkenning van al deze opgenoemde vrijheden. Ook heb ik aan de eerbiedwaardige heren, mijn beminde bloedverwanten, namelijk Hubrecht, mijn oudste zoon, Zweder van Vianen, Gijsbrecht van Caets, Johan van Lienden, Gerrit van Rossum verzocht deze brief mee te zegelen ter getuigenis van de waarheid. En wij Hubrecht, Johan's zoon, Zweder van Vianen, Gijsbrecht van Caets, Johan van Lienden, Gerrit van Rossum hebben toegestemd in het verzoek van Johan van Beusichem, onze vader en onze neef, en deze brief met onze zegels bekrachtigd ter getuigenis van de waarheid van alle opgenoemde voorrechten. Gegeven in het jaar ons Heren 1318 op Sint Nicolaasdag [red.: 6 december 1318].

Toelichting bij de stadsrechten

IN DE stadsrechtenbrief zijn drie delen te onderscheiden: de aanhef (beginprotocol), de inhoudelijke teksten van de artikelen en de afronding (eschatocol of afrondingsprotocol). In die tijd komen in dit soort oorkondes veel vaste formuleringen voor.

De eerste zin ('Aan allen die deze oorkonde zullen zien of horen voorlezen') komt in de meeste middeleeuwse oorkonden terug. Hij verwijst naar de publieke voorlezing van de oorkonde aan het veelal ongeletterde publiek. Vervolgens motiveert Johan waarom hij de stadsrechten verleent: vanwege 'trouwe diensten en vriendschap' doet hij het 'uit vrije wil'. En hij doet dat ook namens zijn nakomelingen, aan 'de burgers van Culemborg en hun nakomelingen in de stad', 'eeuwig en erfelijk', kortom: voor altijd.

In de afronding wordt deze belofte nog eens versterkt met uitdrukkingen als 'onwrikbaar', 'onaantastbaar' en 'alles zonder kwade bedoelingen'. Dat laatste was in het middeleeuwse recht een belangrijk punt: heimelijkheid en liegen werden je zwaar aangerekend. Om de oorkonde nóg meer kracht mee te geven noemt Johan ook wie er als getuigen optraden. Het zijn allemaal vaste formules.

Het middendeel specificeert de rechten en plichten.

Om de artikelen beter te kunnen begrijpen zullen we eerst uiteenzetten hoe de partijen in het machtsspel hun rol speelden. In de 14e eeuw maakte men nog geen onderscheid tussen strafrecht en civiel recht. Allerlei zaken kwamen bij de schepensbank terecht. We vertellen hoe het recht functioneerde en hoe de schepenen hun rol als rechter in straf- en civiele zaken uitoefenden.

In de paragrafen verwijzen we naar relevante artikelen in de stadsrechten, die we daartoe genummerd hebben en in de tekst als zodanig (26) weergeven.

6.1 Machtsverhoudingen in Culemborg in de middeleeuwen

DE HEER VAN CULEMBORG

Culemborg was een heerlijkheid met aan het hoofd de *heer van Culemborg*. In 1318 was dat Johan van Beusichem, die de *heerlijke rechten* had geërfd van zijn vader. Het was een zogenaamde ‘vrije’ heerlijkheid, wat inhield dat de heer niet leenplichtig was (geen verplichtingen had) aan een hogere macht (leenheer). In de praktijk waren er wel degelijk invloeden van de bisschop van Utrecht en de graaf van Gelre, maar dat gold vooral het machtsspel tussen de heersers. Heer Johan hoefde over zijn daden binnen zijn

Tekening van Johan van Beusichem door Nicolaes de Kemp, ca. 1600, Rijksmuseum Amsterdam.

gebied geen verantwoording af te leggen aan een hogere leenheer. Hij was een alleenheerser.

DE KERK

Een andere machtsfactor was de kerk, die een eigen kerkrecht had. Iedereen werd geacht te leven volgens de kerkelijke leer. Johan van Beusichem had als kerkstichter van de St.-Barbarakerk het ‘patronaatschap’. Dat hield in dat hij zelf de pastoor aan de bisschop voordroeg. Hij stond dit recht echter af aan het kapittel van St.-Jan in Utrecht. Wereldlijke en kerkelijke bestuurders werkten soms samen, en soms werkten ze elkaar tegen.

Het valt op dat in de stadsrechten met geen woord over de kerk gerept wordt. In de inleiding en afronding, waar je dat zou verwachten, wordt niet verwezen naar God of Christus. Alleen bij het artikel over moord (11) staat: ‘wat God verhoede’.

DE SCHOUT OF RECHTER

De belangrijkste man in de stad, afgezien van de heer, was de *schout*. In de stadsrechten wordt hij aangeduid als ‘rechter’. Voor een beter begrip van zijn functie noemen we hem schout, want dat is namelijk de gangbare term voor deze invloedrijke functie. Hij was burgemeester, wethouder, gemeentesecretaris, politiecommandant, voorzitter van de rechtbank, gevangenisdirecteur, belastingambtenaar en wat al niet meer tegelijk. De schout werd benoemd door de heer en was zo nodig diens plaatsvervanger. Hij kreeg daarvoor een vergoeding. De schout hoefde geen inwoner van de stad te zijn; bekwaamheid, betrouwbaarheid en ervaring waren belangrijker. Vaak was het een familielid van de heer die zo de belangen van de familie kon bewaken.

DE SCHEPENEN

De *schepenen* werden geselecteerd uit vooraanstaande inwoners van de stad. De heer benoemde ze, daarbij al dan niet geadviseerd door de schout. De schepenen samen worden ook wel aangeduid als de *vierschaar*.

Schepenen hielden zich bezig met besturen en rechtspraak. Daarnaast traden ze op als vertegenwoordigers van het bestuur bij openbare verkopeningen, erfkwesties, transacties van onroerend goed en leningen. Ook namen ze beslissingen over wegeaanleg, huizenbouw, brandpreventie, afvalverwerking en het onder-

Rechtersstaf, te zien in het stadhuis van Culemborg

*Zitting van de vierschaar.
Rechter met staf,
schepenen ernaast,
klager en aangeklaagde
met secretaris daarvoor,
houtsnede Tengler
Layenspiegel, ca. 1500*

houd, want de stad had daarvoor eigen inkomsten beschikbaar. Kortom: de schepenen waren de burgers met de meeste invloed op het reilen en zeilen in de stad.

De benoeming door de heer was niet vrijblijvend, want bij weigering van de aanstelling moest de betreffende persoon een boete betalen (30). Kennelijk stond niet iedereen te trappen om schepen te worden en zorgde deze boeteclausule voor extra motivatie. Het was een eervolle, maar ook een lastige functie. Het betekende extra werk en je kon in conflict komen met je medeburgers.

In noodgevallen kon de schout burgers aanwijzen om als (tijdelijk) lid van de *schepenbank* op te treden (36). Schepenen mochten burgers vragen om als deskundige op te treden in een rechtszaak. Bij weigering volgde een boete (34). Het tegenspreken van

[illegible]

schepenen door de burgers werd niet op prijs gesteld. Ook daar stond een boete op (31).

DE INWONERS

Over de invloed van de andere stedelingen op het bestuur is in de stadsrechten weinig te vinden. We kunnen echter niet alle inwoners over één kam scheren. Een *poorter* was een inwoner met een zekere status en voorrechten. Om poorter te kunnen worden moest je aan een aantal voorwaarden voldoen en poortergeld betalen. Het is niet duidelijk of in Culemborg het onderscheid tussen poorters en andere inwoners werd gemaakt. Een zogenaamd *poorterboek*, waar poorters in werden geregistreerd, is niet bewaard gebleven (en is er mogelijk nooit geweest). Het poorterboek van Wijk bij Duurstede hebben we nog wel. Dat kan een indicatie zijn dat de status van poorter in de regio niet ongewoon was.

6.2 Rechtspraak in 1318

In 1318 keek men anders tegen de rechtspraak aan. Naast de stadsrechten viel men terug op het gewoonterecht. Niet alle gangbare straffen staan dus vermeld in de stadsrechten.

We beschrijven hierna eerst de gehanteerde uitgangspunten bij de middeleeuwse rechtspraak. Vervolgens gaan we de rechtsgang na.

UITGANGSPUNTEN BIJ DE RECHTSPRAAK

Iedereen is lid van een groep: de maagschap

Het individu ontleende zijn materiële mogelijkheden, machtskansen, positie, identiteit en aanzien aan het lidmaatschap van een groep: de *maagschap*. Dat is ruimere kring dan directe familie. Als iemand voor een rechtbank kwam of als twee mensen in conflict kwamen, ging dat niet alleen die mensen zelf aan. Ook de eer en het aanzien van de maagschap werden in de rechtspraak betrokken.

Rechtspraak is er om vrede te stichten

In plaats van zelf terug te slaan, kon de ene partij de ander aanklagen. Rechtspraak bij een misdrijf of conflict volgde vaak op

*Te schande gezet
worden, decoratie in het
Macclesfield Psalter,
ca. 1330*

een klacht van de benadeelde. Het recht is dan *klachtrecht*. Schout en schepenen werkten daarbij volgens bepaalde spelregels. Ze wilden de gevolgen van het conflict neutraliseren en zo de vrede tussen partijen herstellen. Pas later ging de overheid namens het collectief optreden en werd het beboeten belangrijker dan het verzoenen.

Een variatie aan straffen

De in de stadsrechten genoemde boetes werden opgelegd naar gelang de situatie. Het vonnis bestond veelal uit drie delen: eerherstel en een schadevergoeding aan de andere partij (*zoengeld*), een rituele publieke verzoening tussen de partijen en een boete aan de heer en stad. De hele maagschap was er medeverantwoordelijk voor dat het vonnis goed werd uitgevoerd.

In ernstige gevallen kon iemand zijn poorterschap verliezen of zelfs verbannen worden. Iemand op bedevaart sturen was een tijdelijke verbanning. Dat gaf betrokkenen de tijd om af te koelen. Iemand kon ook publiek te schande gezet worden.

Ook lijfstraffen als een oor of een hand afsnijden werden toegepast. Alle burgers konden dan zien dat die persoon met afgesneden lichaamsdeel een veroordeelde was. Een eedbreker liep

het risico dat twee vingers werden afgehakt. Die kon dan nooit meer een eed afleggen.

Hoort burgers, hoort!

De schout zorgde ervoor dat het vonnis werd uitgevoerd. De veroordeling werd publiekelijk voorgelezen, vanaf het stadhuis of (en soms ook) van de preekstoel. Kerkelijke en wereldlijke machten functioneerden in de rechtspraak vaak in elkaars verlengde. Zo kon een boete ook worden ingelost door op blote voeten een processie te houden en een waskaars te offeren aan de kerk.

De rechtspraak was een publiek gebeuren. Het past in die traditie dat het Culemborgse stadhuis op de benedenverdieping geen ramen heeft, maar luiken.

DE RECHTSGANG

Degene die een klacht over een zakelijk geschil of misdrijf had ingebracht werd gehoord. De getuigen van het gebeuren of mensen met informatie over de betrokkenen kwamen aan het woord. Met een eed op de Bijbel of op een reliek zweerde men de waarheid te spreken. Beide partijen konden mensen uit hun maatschap meebrengen die borg stonden voor hun eerlijkheid en betrouwbaarheid.

De schout speelde in dit proces geen inhoudelijke rol. Hij zorgde ervoor dat er een vonnis kwam en legde het dan ten uitvoer. Tijdens de procesgang moest je je gedragen, want wie een schepen ‘weder seyde’, kon rekenen op een extra straf (31). Door de leden van de rechtbank tegen te spreken tastte je namelijk hun gezag aan. Volgens sommige deskundigen echter is dit artikel bedoeld om beroepsprocedures te ontmoedigen.

De artikelen in de oorkonde gaan soms over het gebied van de heer – dus over de stad en omstreken (1,3) – en soms over situaties binnen de poort (5). Burgers wisten zeker dat ze binnen het rechtsgebied altijd door de stadse schepenen berecht zouden worden, tenzij ze ervan beschuldigd werden schade aan gewassen toegebracht te hebben. In dat geval werd je berecht door de schepenbank van het gebied waarin de schade werd toegebracht (3).

Als je een klacht had tegen iemand mocht je hem niet zelf aanhouden en gevangennemen. Er moest eerst overlegd worden met de schout. Die zorgde er dan voor dat alles volgens de regels verliep (33).

*Voorlezen van het vonnis
op de markt, Chronique de
Hainaut, 1448*

In ernstige gevallen werden mensen opgesloten. Het was ook mogelijk op borg vrijgelaten te worden (8). Die borg kon een bedrag zijn, maar waarschijnlijk was het voldoende dat een medeburger verklaarde ervoor garant te staan dat de betrokkene er niet vandoor zou gaan.

Beloften werden bevestigd met een eed op de Bijbel. Iedereen kon het uitkeren van smartengeld of de rituele verzoening met eigen ogen zien en dus wist iedereen wat de afspraken waren. In een aantal steden zijn die vonnissen opgeschreven in een zogenaamd *keurboek* met alle belangrijke besluiten van de schepenen, ook over andere dan strafrechtelijke zaken. Zo'n keurboek is het begin van jurisprudentie. Zoals gezegd hebben we geen Culemborgs keurboek meer. In de artikelen wordt wél verwezen naar straffen 'te coer' (12 t/m 21), straffen 'volgens de keur'. Vermoedelijk is er dus wel een geweest.

Op het terrein van de kleine overtredingen zal men geleidelijk normen ontwikkeld hebben die opgeschreven werden in het

*Een overzicht van straffen,
Tegngler Laienspiegel, 1508*

keurboek. Een keurboek werd overigens ieder jaar in het openbaar voorgelezen. Dan wist heel Culemborg weer wat de spelregels waren.

De *banklok* riep alle burgers naar het stadhuis of naar de plek waar de vierschaar zetelde. Daar werd het vonnis luid en duidelijk bekend gemaakt. Lijfstraffen (ook de doodstraf) waren publieke gebeurtenissen. Waarschijnlijk had de stad geen eigen beul. Die moest dan bijvoorbeeld uit Utrecht komen. Overigens kon je in sommige steden een lijfstraf afkopen: voor het niet afhakken van een hand kon het tarief 20 tot 80 ponden belopen.

Als de schepenen er niet uit kwamen, konden ze naar Arnhem gaan om daar advies te halen (35). De kosten van die reis werden netjes vergoed (32).

6.3 De schepenen als strafrechters

In de stadsrechten staat twee keer vermeld dat vechtpartijen vermeden moeten worden (1,38). Iedere burger kan door schout of schepenen gesommeerd worden om te helpen bij een conflict of misdrijf. Wie weigert, krijgt een boete van drie pond (34). Wie

niet ophoudt met vechten als de schout, een schepen of burgers dat eisen (om vrede vragen), wordt per weigering met 5 pond beboet. Vechten in de stad is daarna gedurende drie maal veertien dagen verboden (20). Het maakte niet overigens niet uit wáár gevochten werd (14,17). De boete bleef gelijk.

Uit de in de stadsrechten genoemde boetes kan men aflezen hoe zwaar bepaalde gebeurtenissen werden opgenomen. De lijst begint met schelden. Als je niet waar kunt maken wat je zegt, krijg je een boete. Tussen kleine overtredingen en zware misdrijven bestaat een glijdende schaal, zoals blijkt uit onderstaande opsomming.

Artikel	Misdrijf	Boete
19	Uitschelden voor leugenaar en dat niet kunnen bewijzen	5 schellingen = ¼ pond
16	Een wapen trekken om te dreigen, zonder iets te doen	1 pond
14, 17	Met de vuisten vechten, binnen of buiten de stad	1 pond en schadeloosstellen (15)
13	Een bloedende wond toebrengen	3 pond en schadeloosstellen (15)
19	Uitschelden voor dief, moordenaar of verrader en dat niet kunnen bewijzen	3 pond
13	Iemand drank in het gezicht gooien	5 pond en schadeloosstellen (15)
12	Verwondingen en verminkingen toebrengen	5 pond en schadeloosstellen (15)
20	Weigeren om met vechten te stoppen op verzoek van schepen of twee poorters	5 pond
18	Binnendringen van een huis om kwaad te doen	10 pond, zo nodig moeten de helpers meebetalen
27	Buiten de stad misdrijf begaan tegen een vriend van Culemborg	Tijdelijke verbanning totdat er schadeloosstelling betaald is
11	Doodslag	Doodstraf en de helft van het bezit, waarvan 10 pond voor de stad.

In oorkondes van sommige andere steden staan meer gedetailleerde beschrijvingen waarin bijvoorbeeld een wond aan de hand of arm anders beoordeeld wordt dan een steek in de hals.

Vooraf het recht om misdadigers ter dood te mogen veroordelen woog zwaar (11). Dat was voorbehouden aan heren of steden met de zogenoemde *hoge heerlijkheid*. Men noemde dat het *recht van galgen en put*. Het vonnis werd in de stad voltrokken en daarna werd het lijk als waarschuwing naar Redichem gebracht. Mannen werden dan opgehangen en vrouwen werden in de put gegooid. Bij doodslag werd het halve bezit van de veroordeelde ontnomen. De rest van de familie of maagschap werd daar weliswaar ook door gestraft, maar bleef tegelijkertijd niet met lege handen achter. Die maatregel zou afschrikkend moeten werken.

Slachtoffers of gedupeerden kregen een schadevergoeding. Wanneer een burger weigerde zijn schuld af te betalen, werden de schepenen te hulp geroepen. Die beoordeelden of de eiser in zijn recht stond en konden beslag leggen op goederen van de schuldenaar (21).

1, 3 of 5 pond waren de meest voorkomende boetes. De opbrengst werd verdeeld tussen de heer en de stad (37). Hoeveel een pond is, laat zich moeilijk vaststellen. Het was namelijk een boekhoudkundige eenheid die gelijk stond aan 20 schellingen of 240 penningen. Die penningen waren kleine zilveren muntjes. In die tijd circuleerden er veel verschillende munten. Een landelijke standaard was er nog lang niet. Dus wat ze waard waren?

Soms werd een boete niet in geld, maar in bakstenen opgelegd. Die dienden om de stadsmuur, de poorten of andere stadsgebouwen van op te trekken of om een weg mee te bestraten. Een deskundige schatting is dat een boete van drie pond ongeveer 1000 bakstenen zou kunnen opleveren.

6.4 De schepenen en het civiel recht

Met de stadsrechten kregen de schepenen extra taken op financieel gebied. Belangrijk was dat de schepenen het recht kregen met instemming van de heer belastingen te heffen op goederen en handelswaren (23). Hierdoor verwierf het stadsbestuur inkomsten die ze naar eigen inzicht konden besteden. Zo werd een begin gemaakt met de financiële zelfstandigheid van de stad Culemborg. Dit artikel komt in andere stadsrechten nauwelijks voor.

De schuldige betaalt een vergoeding en een boete aan de rechter, Sachsenspiegel, ca. 1380

Heer Johan had als grootgrondbezitter opbrengsten uit zijn eigen hoeve. Verder inde hij pacht en andere belastingen bij de boeren in het veld. De burgers in de stad gaf hij hun woning en grond in eeuwigdurende erfpacht. Voor de stedelingen was dat een vorm van bestaanszekerheid en voor de heer een zeker inkomen (6). Ook gaf hij de burgers vrijheid van belasting op hun aan- of verkopen op de jaarmarkten (5). Op de weekmarkten gold die belasting dus wel. De handelaren van buiten die op de markten afkwamen zullen via de tol en belasting voor extra inkomsten gezorgd hebben. Wellicht was dat ook een overweging bij de ontwikkeling van de stad.

Vanouds had de heer het *recht van bede*: een ad hoc belasting die in speciale gevallen geheven mocht worden. Als de heer bijvoorbeeld met de bisschop van Utrecht ten oorlog trok (een *heervaart*), mocht hij de burgers oproepen hem te vergezellen en mocht hij om geld vragen (9,10). Die burgers werden dan tijdig geïnformeerd dat ze mee ten oorlog moesten en daarna werd de wapenuitrusting van de troepen geïnspecteerd. Burgers konden die dienstplicht afkopen. Ook huurlegers werden steeds gebruikelijker.

Bij het huwelijk van de oudste zoon of dochter van de heer of wanneer de heer tot ridder geslagen werd, mochten de kosten op de gemeenschap worden verhaald. Nieuw is, dat de schepenen het bedrag vaststelden en de burgers dat moesten betalen (2). Op papier staat dat mooi, maar als de heer meer nodig had, zal hij dat vast afgedwongen hebben. Er was namelijk geen beroep

mogelijk op zijn beslissingen en het dwarsbomen van de heer zal niemand in dank zijn afgenomen.

Daarnaast bevestigde de heer zijn *recht op klokslag*. Dat betekende dat hij in geval van nood de burgers door klokgelui kon oproepen (denk aan brand, onraad, wacht op de muur) of mee kon vragen in een oorlog (9,10). Wie niet meewerkte kreeg een boete van 3 pond. Ook hier gold dat de kosten van dienst of strijd door de schepenen vastgesteld werden.

De schepenen traden ook op als getuigen en namen verklaringen op, het soort werk dat tegenwoordig door notarissen wordt gedaan. Bij de overdracht van erfpacht moest een schepen als getuige aanwezig zijn (6). Zo ook bij overdracht van bezittingen met de daarbij behorende betalingen en/of schuldbekentenissen (25). Bij inbraken moesten ze wel eens een getuigenis afleggen, waarschijnlijk bij onderzoek naar de dader(s) (18). Als er een voogd aangewezen moest worden, hadden de schepenen de taak om van hem een verklaring te eisen dat hij de erfenis van de wezen goed zou beheren totdat de kinderen volwassen waren (28). We weten niet of de schepenen deze getuigenissen en verklaringen ook op schrift stelden.

Schepenen moesten goederen taxeren, bijvoorbeeld wanneer iemand overleed zonder dat er erfgenamen bekend waren. De schout en schepenen beheerden in zo'n geval de erfenis gedurende 1 jaar en 1 dag. Had zich dan nog geen erfgenaam gemeld, dan verviel de erfenis aan de heer (29). De heer maakte met de stadsrechten een einde aan de traditie dat hij uit elke erfenis binnen de poorten het beste deel mocht kiezen (de zogenaamde *keurmede*) (4).

Zowel de oudste zoon als de oudste dochter kon na het overlijden van een erfpachthouder diens rechten overnemen. Eventuele broers en/of zussen kregen dan een compensatie, die door de schepenen vastgesteld en (vermoedelijk) opgeschreven werd (7). Zo bleven het huis, de veestapel en de gereedschappen in de familie.

Indien er minderjarige kinderen waren, werd in de maagschap een rechtsgeldige voogd aangesteld (28). Die moest beloven eventueel roerend goed schadevrij te bewaren tot ze meerderjarig waren. Was er geen voogd te vinden, dan nam de heer de kinderen zelf onder zijn hoede (29). Hij zal dan in de praktijk wel een goed adres voor ze gezocht hebben.

Een zegelfeestje, winter 1318

Gildeteken Sint-Nicolaas, Elisabeth Weeshuis Museum

OP EEN winterse dag – Sint-Nicolaasdag, 6 december 1318 – verleende Johan van Beusichem, heer van Culemborg, stadsrechten aan de burgers van Culemborg. Het vergde vast veel werk en planning voor heer Johan en zijn zoon Hubrecht – beoogd opvolger – om dit vlot te laten verlopen. Misschien is het als volgt gegaan.

Het samenstellen van het stadsrechtdocument en het op schrift stellen daarvan kostte tijd, aandacht en deskundigheid – een klus waarvoor je tegenwoordig een notaris inschakelt. Er is eerst een kladversie gemaakt. Toen men het over de tekst eens was, is die in het net op perkament geschreven. Een aantal personen met status en gezag moest de oorkonde met hun zegel bekrachtigen om de regeling van de stadsrechten geldig en afdwingbaar te maken. Daarmee was meteen voorzien in getuigen, voor het geval dat de stadsrechtbrief verloren zou raken.

We kunnen veronderstellen dat de Culemborgers bijeengeroepen zijn, bijvoorbeeld in de kerk, op dat moment de enige overdekte ruime plek in de stad. Het kerkportaal werd wel vaker

De reisafstand van de medezegelaars, kaart K. Molders

De zegels die in 1318 aan de oorkonde zijn gehecht. Het grootste zegel in het midden is dat van de brief zelf. Daarnaast hangen de zes zegels van heer Johan en zijn medezegelaars.

gebruikt om recht te spreken. Was er een ceremonie met toespraken en gebed? Met zang of trompetters? We kunnen het ons wel voorstellen, maar we weten het niet.

‘Wie zullen we uitnodigen?’ De uiteindelijke keuze was goed doordacht. Ze onderstreepte de zelfstandigheid van Culemborg en hield de bisschop van Utrecht en de vorst van Gelre op afstand. De blik was gericht op geestverwanten ten zuiden van de Lek. Naast zijn zoon Hubrecht vond heer Johan in de regio een viertal bevriende personen die hem wilden helpen met de bezegeling. Moesten deze vertrouwelingen in december persoonlijk naar het huis van heer Johan komen? Hoe? Te voet, te paard, wij weten het niet. Johan had de vier hoge gasten van elders ongetwijfeld tijdig uitgenodigd.

De familie Van Beusichem, waaruit de heren van Culemborg zijn voortgekomen, had rond 1300 een flink bezit aan grond en rechten, met name in Rijswijk en het Land van Buren. Ook op het platteland rondom Culemborg was de heer van Beusichem grootgrondbezitter, vooral in het centrale en oostelijk gedeelte. Na 1318 gingen de Van Beusichems zich ‘Van Culemborg’ noemen. Omstreeks 1330 was de naam Van Beusichem definitief verdrongen.

1. JOHAN VAN BEUSICHEM

De eerste zegelaar en de verlener van het stadsrecht. Zijn volledige naam en titel luiden: Johan I van Beusichem, heer van Culemborg en Maurik en erfschenker van Sticht Utrecht. 'Erf-schenker' is een erefunctie aan het hof van de bisschop. Zijn titel in de tekst is 'knapen', dus behoort hij tot de ridderstand. Daarmee is hij vrijgesteld van belasting en kan hij alleen door zijn eigen stand berecht worden. Johan is twee keer getrouwd geweest.

Johans vader, Hubert III Schenk van Beusichem – als Hubert I heer van Culemborg, Vuilkop en Lanxmeer – was de eerste heer van Culemborg, die in 1281 te Culemborg een hoeve met land in eigendom kreeg waarop zijn slot was gebouwd. Vader Hubert wordt daarom gezien als stichter van Culemborg.

2. HUBRECHT VAN CULEMBORG

Zoon Hubrecht, zoon uit Johans eerste huwelijk, zegelde mee. In 1321, na de dood van zijn vader, trad hij aan als derde heer van Culemborg en ging heten: Hubrecht Gerald II van Beusichem, heer van Culemborg en van der Leck en van den Werde. Hij was ambtman van Zaltbommel, de Bommeler- en Tielerwaarden, Beesd, Renoy en Heerewarden. Hij trouwde met Jutte van der Leck, die de belangrijke Rijntol te Emmerik in het huwelijk inbracht. Vader Johan had in 1307 voor Hubrecht de burcht te Maurik als Gelders leen verkregen en in 1317-1319 de kerkgift en het gericht te Schalkwijk. In 1314 ontving Hubrecht van zijn vader het huis te Culemborg, waarbij vader het vruchtgebruik voorbehield. Hubrecht breidde met succes zijn macht, rijkdom en status in het gebied verder uit.

3. ZWEDER VAN VIANEN

Tot de zegelgasten behoorde allereerst Zweder van Vianen, ook wel genoemd Sweder II van Beusichem, heer van Vianen. Heer Zweder was een verre bloedverwant van heer Johan. Hun beider overgrootvader, Steven van Beusichem, leefde in de 13e eeuw. Zweder was een belangrijke relatie van heer Johan, een hooggeplaatst adellijk persoon, heer Johans belangrijke 'buurman' en ambtgenoot. Heren onder elkaar.

4. GIJSBRECHT VAN CAETS

Heer Gijsbrecht van Caets, alias Kaetse, was heer Johans zwager, want hij was in 1314 getrouwd met diens halfzus Elisabeth van Beusichem. Hij was dus ‘oom Gijsbrecht’ voor Hubrecht. Gijsbrecht was heer van Beusichem en verbonden aan het hof van de bisschop van Utrecht. Caetshage was in zijn bezit. Twee eeuwen later heeft Anthonis van Lalaing het gekocht en bij Culemborg gevoegd.

5. JOHAN VAN LIENDEN

Heer Johan had ook een uitnodiging gericht tot Johan van Lienden, ook wel genaamd Van Leede, verbonden aan het huis Ter Lee in de Betuwse plaats Lienden. Deze Johan was ridder maar werd op latere leeftijd kanunnik – adviseur van de bisschop – van de hoofdkerk te Utrecht. Het is niet duidelijk of hij al kanunnik was toen hij naar de zegelbijeenkomst kwam.

6. GERRIT VAN ROSSUM

Ten slotte werd Gerrit van Rossum (Gerard III van Rossum) gevraagd om te zegelen. Gerrit erfde in 1291 van zijn vader het kasteel te Rossum. Veel later, in 1460, heeft een volgende telg uit het geslacht Van Rossum dit kasteel verpand aan de heer van Culemborg.

Zo zag het illustere gezelschap eruit, allemaal ‘heren van stand’. Waren hun dames meegekomen? Misschien is het na de zegelingen uitgelopen op een mooi feest.

DE OORSPRONKELIJKE oorkonde waarop de stadsrechten geschreven zijn wordt bewaard in het archief in Tiel. Het archief heeft een aantal belangrijke kenmerken van het document beschreven. Hiermee krijgen we meer kennis over de fysieke verschijning van het document en de manier waarop het in de loop der tijd bewaard is.

SIGNATUUR

MS. RAR Tiel. 0826-99: *Akte, waarbij Jan van Bosinchem rechten verleent aan de poorters van Culemborg, 6 december 1318. Met getransfigeerde bevestiging door Huijbrecht, heer van Culemborg, 5 februari 1416.*

INHOUD

In deze akte verleent Jan van Bosinchem op 6 december 1318 rechten aan de poorters van Culemborg. Aan de akte is nog een blad bevestigd door middel van een zegelstaart. Dat noemt men ‘getransfigeerd’. Daarin bevestigt Hubrecht, heer van Culemborg, op 5 februari 1416 de stadsrechten.

DE BESCHRIJVING VAN DIT CHARTER

De oorkonde is van perkament, van goede kwaliteit. Het perkament is 493 mm (boven)/470 mm (onder) × 363 mm (links)/355 mm (rechts). De schrijfspiegel bedraagt 445 mm (boven)/422 mm (onder) × 300 mm (links)/292 mm (rechts).

Er zijn geen hulplijnen of prikgaatjes voor dergelijke lijnen voorhanden. De tekst is geschreven op 49 regels. Het charter bevat het zegel van de ‘oorkonder’ en de vijf zegels van de vijf getuigen, die in de akte worden genoemd.

GEBRUIKSSPOREN

Het charter is in de lengte in tweeën en in de breedte in vieren gevouwen geweest. Vanuit het Regionaal Archief Rivierenland in Tiel hebben geen restauraties plaatsgevonden.

SCHRIFT

De tekst is geschreven door één hand in het oorkonden-cursief van de 13e/14e eeuw.

Interpunctie is er alleen door middel van een *forward slash* (schuine streep /). Tegenwoordig zouden we hier een punt gebruiken. De tekst loopt ononderbroken door, er is niet gerubriceerd. De tekst is geschreven met zwarte inkt, er is geen kleur gebruikt.

Alleen het woord ‘ende’ is consequent afgekort tot ‘eñ’, Een enkele keer is het voorvoegsel ‘ver-’ afgekort door middel van een verticale streep door de ‘v’.

Met een blauwlichtlamp zijn geen ‘raderingen’ (verwijderingskrassen) te zien. De tekst is dus in één keer zo geschreven.

VERSIERING

Er zijn rondom de tekst geen uitbundige illustraties, kleuren of versieringen aanwezig. Alleen het initiaal A is met enkele penstreken rondom versierd. Rechtsboven de A bevinden zich tussen twee lijnen drie tekens. Deze tekens lijken op de letters J, S, Z, maar dienen waarschijnlijk slechts ter decoratie. In het midden van het initiaal staan nog enkele punten of strepen. Links van het initiaal staan drie tekens die lijken op de cijfers 2, 7, 9. Ook deze zijn vermoedelijk ter versiering van het initiaal aangebracht.

BEWAARGESCHIEDENIS

Waarschijnlijk werd het charter van oudsher met de rest van het stadsarchief op het stadhuis bewaard. Na een inventarisatie werd het stadsarchief in 1870 naar het Rijksarchief te Arnhem overgebracht. Rond 1925 is het archief opnieuw geordend, en naar de archiefbewaarplaats van Culemborg teruggebracht. Van de Ven ontdekte in 1936 dat er op een zolder van het stadhuis enkele stukken waren achtergebleven. Hij maakt echter geen melding van charters, en zo kunnen we ervanuit gaan, dat de stadsrechten zich bij het geordende archief bevonden.

Met de oprichting van het streekarchivariaat Tiel-Buren-Culemborg in 1961 kwam het stadsarchief onder beheer van Den Hoed en later Veerman. Vanwege tijdelijk ruimtegebrek verhuisde het stadsarchief rond 2006 naar het BHIC in Den Bosch, vanwaar het in 2012 naar het nieuwe pand van het Regionaal Archief Rivierenland in Tiel is overgebracht.

Weer, wind en water rond 1318

DE PERIODE 1315-17 staat bekend als de ‘Grote Hongersnood’. De weersomstandigheden in die tijd waren een belangrijke oorzaak van die hongersnood. Wellicht speelde het weer mee in de keuze om juist in 1318 de stadsrechten te verlenen. Hieronder proberen we op basis van de schaarse bronnen iets over die omstandigheden te weten te komen.

De Tielse kroniek

In het archief in Tiel ligt de *Tielse kroniek*, een verzameling losse aantekeningen over wat er in de Middeleeuwen zoal in de omgeving gebeurde. Twee items van rond 1318 (hieronder geparafraseerd) vallen op:

- In 1314 verscheen een lichtende komeet. Dat was een voorteken van toekomstige rampspoed, want de dood brengende pest stak de kop op en een ernstige hongersnood greep om zich heen.
- In 1315 was er een groot tekort aan graan zoals niet eerder was voorgekomen en volgde een ernstige hongersnood, zodat zeer veel mensen kadavers van besmette dieren en rauw gras aten. Er kwamen veel paupers van de honger om, want tarwe, rogge, gerst en haver waren onbetaalbaar.

Het weer volgens Buisman

In 1925 werd in Culemborg Jan Buisman geboren. Buisman is vooral bekend als auteur van een serie dikke boeken: *Duizend jaar weer, wind en water in de lage landen*. In het tweede deel beschrijft hij de periode van 1300 tot 1450. In die periode neemt weliswaar het aantal beschikbare bronnen geleidelijk toe maar heeft hij gegevens bijeen moeten sprokkelen uit kronieken uit heel uiteenlopende gebieden: IJsland, Londen, Parma en Leuven. Uit de periode 1314-1319 hebben we een paar voorbeelden gekozen om te illustreren wat voor barre tijd het rond 1318 mogelijk ook in deze regio was.

- Lodewijk van Vethem, een Brabantse kroniekschrijver uit die tijd, schrijft: ‘In 1315 was de winter zo erg slecht door de enorme regen dat de boeren niet konden zaaien’. De toen nog niet zo sterke dijken bezweken onder de wateroverlast en alles langs de rivieren zoals watermolens, stallen en schuren liep het risico vernield te worden. Op het veld lagen koren en haver te verrotten. De boeren konden op de doorweekte grond niet zaaien, vee stierf in groten getale. De voedselprijzen stegen schrikbarend, tot wel 12 tot 24 keer zoveel. Er heerste hongersnood, waardoor veel mensen stierven.
- Jan van Boendale, klerk in Antwerpen, is een ooggetuige en schrijft: ‘Je hoorde overal gekerm en huilen door de arme mensen die een schuilplaats zochten. Waar ze op straat lagen en ze jammerden en klaagden en van honger zwollen ze helemaal op en stierven omdat ze niks hadden. Daarom wierp men hen in groten getale maar in een put, wel zestig, zo niet meer.’
- Uit de kroniek door Willem Procurator (ca. 1295-1323/4) citeert Buisman het volgende over de hongersnood in Noord-Holland in 1315 en 1316: ‘Ook velen die in zekere zin rijk waren, werden getroffen maar verreweg het meest de armen, die over de wegen en paden zwierven, door de ellende van de honger doelloos ronddoolden en op allerlei plaatsen stierven. In 1316 was de plaag zo erg en zo bitter, dat elk gevoel van plichtsbesef en lief-

dadigheid wegviel, zodat er door heel weinig lieden nog een aalmoes gegeven werd. [...] De toestand was zo huiveringwekkend en de nood zo hoog door de heersende doodsangst, dat de arme in de ogen van velen niet meer telde dan een dolle hond, wanneer hij door honger stierf en men hem op straat zag liggen. Ook werd er door betrouwbare personen verteld, dat in een of andere plaats de bewoners zo door de honger in het nauw gedreven werden, dat ze vlees aten en kikkers, die ze uit de moerassen haalden. Bovendien had men zelfs werkelijk gezien, dat arme

Symbolische afbeelding van de grote hongersnood. Hongersnood ('Fames') wijst naar haar hongerige mond en staat in de bek van de hel aan het einde van de staart van de leeuw, die Mors (dood) draagt met een zwaard en een verschrikkelijke draak. Biblia Pauperum, Erfurt, ca. 1320

mensen op zoek waren naar weggeworpen kadavers van vee en als honden daarvan rauwe stukken afbeten en verslonden.’

- In deze periode begon de graaf van Gelre met het laten graven van weteringen in de Betuwe. Dat wijst op een periode van overstromingen, want dat water moet weg kunnen. Als in de herfst de regen eindelijk ophoudt, is het te laat voor de oogst, ook het zaaigoed is opgegeten en dus duurt de ellende voort, wel tot 1322.
- In 1317 sloeg het weer om. In Zuid-Engeland had men eindelijk een uitzonderlijk goede oogst. Toch is er nog schaarste. Daarom koopt het stadsbestuur van Brugge zelf graan in Genua, Venetië, Catalonië en Schotland en zet een distributiesysteem op om speculatie te vermijden.

Gevolgen

Buisman zocht zijn gegevens over die vroege tijd in heel Europa bij elkaar. In hoeverre we in het gebied rond Culemborg door het slechte weer en de gevolgen ervan getroffen zijn is onzeker. Hij bevestigt wel wat de *Tielse kroniek* en andere bronnen ons vertellen. Het is aannemelijk dat vóór 1318 ook in het Culemborgse de opbrengst van de graanoogst terugliep en dat daarmee de opbrengst voor de boeren en voor de heer tegenviel. De handel zou getroffen kunnen zijn omdat wegen slecht begaanbaar waren. Wellicht dat het zoeken naar nieuwe inkomsten voor de heer een extra impuls was om Culemborg juist in 1318 een stimulans te geven en door het verlenen van privileges nieuwe inwoners aan te trekken.

WAAROM CULEMBORG juist in 1318 de oorkonde kreeg is onzeker. Voor de heer zullen militair-politieke redenen nauwelijks een rol gespeeld hebben. Het meeste geweld dat voortkwam uit vetes tussen heren uit Holland, Sticht en Gelre ging namelijk aan de poorten van Culemborg voorbij. Voor Johan van Beusichem zullen het vooral financiële motieven geweest zijn, mogelijk aangewakkerd door een periode van slechte oogsten. Het verzetten van de bakens naar de handel is dan een manier om meer inkomsten te verwerven. Natuurlijk bleven macht en status voor een heer cruciaal.

Vergeleken met de stadsrechten in andere steden is de Culemborgse lijst van 38 artikelen van gemiddelde omvang. Haarlem telt bijna 70 artikelen, Dordrecht slechts een handvol. Nu moet men er rekening mee houden dat in de stad een traditie van gewoonterecht bestond. Op basis van dat gewoonterecht werd bij deze gelegenheid een aantal punten aangescherpt of opnieuw opgesteld. Waarom? Om er bijzondere nadruk op te leggen? Omdat een bepaalde situatie kort geleden gespeeld had? We weten het niet.

De volgorde van de artikelen is opvallend. Er lijkt geen logisch ordeningsprincipe aan ten grondslag te liggen, een indeling in soorten van rechten zoals we dat tegenwoordig zouden doen. Is het stuk in de loop van de tijd zo gegroeid? Zijn het een soort aantekeningen van onderhandelingen? Wie weet.

Er waren schout en schepenen in functie. Hun aanstelling en werkwijze wordt op punten nader ingevuld. Wat ontbreekt is een artikel dat hun met zoveel woorden het recht geeft zelf rechtsregels te formuleren en dat in een keurboek vast te leggen. We gaan ervan uit dat dit een gangbare praktijk was, omdat er naar boetes 'te coer' wordt verwezen. De heer kon van nabij volgen wat de magistraten deden, want de schout was de landsheerlijke vinger aan de stedelijke pols.

Graag zouden we het Keurboek en Poortersboek van Culemborg vinden. Waar zijn ze? Voet van Oudheusden had in Ankeveen, waar hij woonde toen hij werkte aan zijn *Beschryvinge*, een pak archiefmateriaal waar hij zijn boek op baseerde. Waar is dat

pak gebleven? Zaten daar die vermiste boeken bij? Op de website staan wat suggesties voor verder onderzoek hiernaar.

Twee artikelen zouden een tijdgenoot speciaal opgevallen zijn.

Ten eerste: volgens artikel 10 mogen de schepenen de doodstraf uitspreken. De heer mag genade schenken. Dit onderstreept de hoge heerlijkheid van de stad en dat is een belangrijke status ten opzichte van andere steden.

Ten tweede: volgens artikel 21 mogen schepenen zelf belastingen vaststellen en voor de stadskas behouden. Weliswaar moeten ze goedkeuring vragen aan de heer, maar hier blijkt duidelijk hoe de autonomie van de stad vorm krijgt. De aanloop naar de vrijstad is begonnen. Geleidelijk nemen de burgers het bestuur van de stad over van de heer (later van de graaf). De poorters zullen echter nog lang een schout en rentmeester in hun midden moeten dulden.

Literatuur

NB: Een aantal van de onderstaande uitgaven (gemarkeerd met een *) is via de website van Voet (www.voetvanoudheusden.nl) te raadplegen. Daar staat ook een uitgebreidere literatuurlijst.

Algemeen

Blockmans, W., *Metropolen aan de Noordzee* (Bert Bakker, 2e druk 2010)

Cox, Joost C.M., *Repertorium van de Stadsrechten in Nederland. Systematisch geordend naslagwerk voor alle stadsrechten in Nederland*, tweede herziene druk (Oisterwijk, 2012) *

Cox, Joost C.M., 'Hebbende privilege van stede' De verlening van stadsrechtprivileges in Holland en Zeeland (13de – 15de eeuw) (proefschrift Leiden, 2011) *

J. den Hoed. 'Beschouwingen rond de Culemborgse stadsrechtbrief van 1318', in: *Spiegel der Historie*, jrg. 3 (1968), nr. 10/11, blz. 345-353

Bemmel, A. van, en M. van der Eerden-Vonk (red.), *De stadsrechten van Rhenen, Wijk bij Duurstede en Vianen* (uitgave van de historische kringen in de drie steden, 2016)

2. Ontginningen en 3. Stadsontwikkeling

Bos, P. en J. van Liere, 'De ontwikkeling van een stadsplattegrond', *Ekstern* 7 (1980) blz. 15-22

IJzerman, M., *De vergeten vaarverbinding van Zaltbommel naar Culemborg. De geschiedenis van een eeuwenoude vaarverbinding dwars door het polderlandschap van de West-Betuwe* (Kerk-Avezaath 2008)

Pouw, G., "'Onontgonnen geschiedenis", Vragen naar de middeleeuwse ontginningsgeschiedenis van Culemborg', in: *Voetnoot* 10 (1993), blz. 10-25 *

5. Transcriptie en hertaling

A.W.K. Voet van Oudheusden, *Historische beschryvinge van Culemborg* (Utrecht 1753), blz. 607-617 *

J.D.J. Kalkhoven, *Geschiedenis van Culemborg* (Culemborg 1890), blz. 37-45 *

H.P.J.E. Merkelbach, 'Eens gegeven blijft gegeven! Een onderzoek naar de stadsrechten van Buren en Culemborg', *De drie steden, regionaal-historisch tijdschrift voor Tiel, Buren en Culemborg* 15(3) (1994), blz. 49-62

6. Toelichting

Berents, dr. D.A., *Het werk van de vos, samenleving en criminaliteit in de late middeleeuwen* (Walburg pers, 1985)

Glaudemans, C., *Om die wrake wille, eigenrichting, veten en verzoening in laat-middeleeuws Holland en Zeeland* (Uitgeverij Verloren, Hilversum 2004)

7. Zegelaars

Dek, A.W.E., ‘De adellijke geslachten Van Culemborg en Van Vianen, stammende uit de heren van Bosinchem, alsmede de uit de Van Culemborg’s spruitende heren van Boxmeer’, in: *De Nederlandsche Leeuw* 3 (1975)

8. Over de oorkonde zelf

Gruijs, A., *Vier Lessen over: Paleografica, Codologica en Diplomatica voor 1e jaars historici* (1971)

Ven, A.J. van de, *Het oud-archief van de gemeente Culemborg*, Utrecht (1938)

‘Ruilovereenkomst tussen de rijksarchivaris Gelderland en de gemeente Culemborg, betreffende het Oud-Archief Culemborg (1936)’, in: *Moederdossier Oud-Archief Culemborg*, Regionaal Archief Rivierenland, Tiel

9. Weer

Buisman, J., *Duizend jaar weer, wind en water in de Lage Landen 2 1300-1450* (Uitgeverij Van Wijnen, 2e druk, 1996)

Grote Hongersnood, Wikipedia, [https://nl.wikipedia.org/wiki/Grote—hongersnood—van—1315-1317](https://nl.wikipedia.org/wiki/Grote_hongersnood—van—1315-1317)

Over de auteurs

Deze *Voetnoot* is de loop van 2018 voorbereid door de werkgroep ‘Stadsrechten’ van het Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden in Culemborg.

Aan het project werkten mee: Teun Bikker (6), Margreet de Nie-Sarink (2,3,5), Omar Bugter (5) en Hans Bosveld (7) onder voorzitterschap van Hans Saan (1,4,6,9,10). De cijfers wijzen op de hoofdstukken die zij schreven, die vervolgens met behulp van de feedback van de redactie aangepast werden.

Marjolijn de Winter deed de eindredactie.

Anne-Marie Heevel (5) van het Regionaal Archief Rivierenland in Tiel stelde ons de transcriptie ter beschikking.

Evelien Busse en Beatrijs de Graaf (RAR) zorgden voor de tekst over de oorkonde (8).

COLOFON

Culemborgse Voetnoten, nummer 64

ISSN: 0929-1334

6 december 2018

Een uitgave van het 'Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden'

Opgericht 14 oktober 1937

Redactie

Jaap Borggreve

Michiel Bugter

Yvonne Jakobs

Kees van de Vate

Marjolijn de Winter

Redactieadres

Michiel Bugter

Spoorstraat 34, 4101 XK Culemborg

E-mail: bugter@voetvanoudheusden.nl

Bijdragen kunnen per e-mail worden gezonden naar de redactie.
Auteurs wordt verzocht zich te houden aan de redactionele richtlijnen,
die te lezen zijn op de website van het Genootschap.

Vormgeving en grafische productie

Studio Bassa, Culemborg

Secretariaat Genootschap

Ben Holtkamp

Jacobsvicarie 18, 4105 CT Culemborg

E-mail: secretaris@voetvanoudheusden.nl

Website: www.voetvanoudheusden.nl

Bankrekening

NL90 INGB 0005 023 582

t.n.v. Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden.

De contributie bedraagt € 17,50 per jaar.

Een (vrijwillige) extra bijdrage stelt het bestuur bijzonder op prijs.

Culemborgse Voetnoot 2018-64

Genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden